

Трач Р.

РОЗДУМИ НАД КНИГОЮ ФІЛІПА ЛЕРША

У статті представлено короткий огляд книги видатного німецького дослідника Філіпа Лерша «Формування особистості».

Книга німецького психолога Філіпа Лерша (Lersch, 1898–1972) «Формування особистості» витримала 11 видань (останнє в 1970 р.) і названа одним із кращих творів ХХ ст. із психології особистості (характерології). Підхід Лерша до вивчення душевного життя людини є феноменологічним і антропологічним. Ця книга досі перекладена лише на іспанську мову. Українською мовою була рецензія на її сьоме видання, яке вийшло в 1956 році [3].

Якщо виділяти у психології три напрями, *психологія як природнича наука* (експериментальна психологія, нейропсихологія, когнітивна психологія тощо), *психоаналіз* і *гуманістична психологія* (психологія як людинознавча наука), то книга Лерша є найкращим прикладом німецької гуманістичної психології [4]. Зупинимось на основних ідеях, відображених у праці.

Значення мови для психології

Як ніхто інший у психології, Лерш оцінив значення мови для психологічної науки. Німецький філософ Ганс-Георг Гадамер (Gadamer, 1900–2002) у 1996 році сказав: «Центром сучасної філософії вже є не лише мислення, ним поступово стає мова». Відомий сучасний американський філософ Річард Рорті (Rorty, 1931–) дав

такий заголовок одній зі своїх статей: «Буття, яке можна збагнути, – це мова». А французький філософ М. Фуко (Foucault, 1926–1984) каже ще ясніше: «Мова не є висловом думки. Мова – це думка» [4].

У передмові до третього видання своєї книжки Філіп Лерш написав: «Кожен, хто має відвертий і неупереджений погляд на досвід і не обмежує задалегідь свій світогляд науковими теоріями, відчуває потребу поглянути на багатство щоденної розмовної мови, оскільки його спектр психологічних відтінків є значно багатшим, ніж спектр наукової психології». Проте Лерш підходить критично до слів, що він їх бере зі щоденної мови. Слова, які описують душевне життя людини, відрізняються від тих, що відносяться до матеріальних об'єктів [8].

Лерш продовжує феноменологічний аналіз слів, які він бере зі щоденної мови. Йдеться про слова-прикметники, якими описуємо характер особи. Тут треба усвідомити, що вони можуть описувати характер особи крізь призму різних точок зору, або трьох різних аспектів. «Є три аспекти, істотні для розгляду і термінологічного опису психічної дійсності: аспект душевного переживання, який послуговується поняттями переживань, аспект поведінки, який прагне

пояснити душевну дійсність як зовнішню поведінку та описати її відповідними поняттями, і аспект досягання результатів, який зображує психічне життя у його предметній об'єктивності і використовує власні поняття» [9, 54].

Аспект душевного переживання описується *поняттями переживання* (внутрішнього), як от голод, наші прагнення і почуття, мислення й уява. Аспект поведінки описується *поведінковими поняттями*, такими як агресія, втеча, оборона, вчинок. Аспект отриманих результатів описується *результативними поняттями*. Тут маємо такі поняття, як пристосування, пам'ять, кмітливність. Тому, коли ми вживаємо те чи інше слово (*das vorwissenschaftliche Sprachgut*), мусимо завжди мати на увазі, з якого аспекту воно описує особистість людини. Дуже багато плутанини виникло у психології протягом її історії саме через брак чіткого уявлення щодо того, з якого аспекту описуємо людину, вживаючи ті чи інші слова, якими ми послуговуємося в повсякденній мові.

Феноменологічний підхід

«Феноменологія – це вчення про сутності... Це спроба прямого опису нашого досвіду таким, яким він є, безвідносно до його психологічного походження та каузальних пояснень, які вчений-історик або соціолог міг би запропонувати» [2]. Оскільки психологія (від грец. *psyche* – душа) є в основному вченням про душевне життя людини, наступне завдання психології, за Лершем, полягає у феноменологічному роз'ясненні нею вживаних понять. «Завдання феноменологічного роз'яснення полягає у розгляді змісту душевних переживань у їх внутрішній подобі та визначенні їх істотних рис. Наприклад, при феноменологічному роз'ясненні життєрадісного настрою слід було б наголосити, що цей настрої визначається переживанням внутрішньої осаянності, в якому зникає відчуття тягаря, обтяжливої напруженості та ураженості буття, а в цьому настрої переживаємо тремтіння широти життя, яка включає особливе відчуття часу, оскільки тут свідомість повністю поглинута переживанням сучасності» [9, 55].

Характерологія (психологія особистості)

Слово «характер» має подвійне значення. У фразі «Остап – людина з характером» це слово має значення моральної вартості і приписується людям, які у своїх рішеннях та поглядах виявляють дві основні якості: повну відповідальність за свої вчинки та послідовність і надійність своєї

поведінки. «Виховання характеру», як одне із завдань педагогіки, є прикладом такого вживання слова.

Іншим є психологічне поняття характеру особи. Воно означає індивідуальну своєрідність людини. З цієї точки зору немає «безхарактерних» осіб. Лерш стверджує: «У цьому розумінні характер піднімається із несвідомих глибин людської душі, виринає на сцену свідомості людського існування, проявляється в рішеннях, почуттях, оцінках, постановці цілей та в судженнях людини і в її духовних поглядах у контакті зі світом. Таким чином людина отримує своєрідність свого індивідуального буття, відрізняючись і вирізняючись від інших людей [9, 59].

Схильності як риси характеру та їх феноменологічне роз'яснення

Першим ключовим поняттям є поняття «*схильності*». Душевне життя людини, що його американський психолог Вільям Джеймс назвав «потокотом свідомості», не є образом хаотичного безладу. Якщо розглядати його у поздовжньому розрізі часу, можна зауважити певною мірою повторення подібних переживань, певну послідовність та індивідуальну закономірність. Одна людина дуже часто вибухає гнівом, інша майже завжди сумна, ще інша завжди в хорошому настрої тощо. Оскільки такі способи переживання і поведінки особи можна зафіксувати як *відносні константи*, Лерш називає їх душевними *схильностями*. За Філіпом Лершем людина має відносно стабільну схильність виявляти в потоці свого душевного життя певні форми переживань та поведінки (гнів, смуток, добрий настрої). Такі схильності можуть бути вродженими або набутими, і цілість схильностей окреслює характер людини.

Проте схильності не просто наявні у поточному (актуальному) душевному житті людини, їх не можна безпосередньо визначити, їх можна лише відкривати на основі тих реакцій людини, які постійно повторюються. Схильності проявляються у житті людини як типові властивості способу переживань, які повторюються з розвитком життєвих подій і визначають душевне життя «тут і тепер». Завдяки схильностям душевне життя людини у поздовжньому, часовому розрізі набуває відчутно зримої форми.

Визначення схильностей відбувається на основі поняття *властивостей характеру*. Для частини цих властивостей психологія сама створює назви, проте більшість із них вже є готовими до вжитку у словесному скарбі мови, накопиченому за століття розвитку. «Психологія особистості

(характеру) виконуватиме свої завдання і реалізовуватиме свої можливості тим краще, чим більше вона зробить частиною своєї систематики ті поняття, що вже сформовані і наявні в донучковому мовному вжитку... Проте, переймаючи цей мовний матеріал, слід постійно мати на увазі питання про те, що саме розуміється під окремими поняттями властивостей. При цьому необхідно усвідомлювати ті відмінності, що мають паралелі зі встановленими раніше поняттями душевного переживання, поведінковими поняттями і результативними поняттями» [9, 61]. Якщо для позначення характеру людини ми використовуємо такі слова, як «приємний у спілкуванні», «мовчазний» чи «працьовитий», то цим ми характеризуємо лише зовнішньо видиму поведінку людини. Такі поняття Лерш називає *поведінковими поняттями*. Звичайно, ці типи поведінки мають своє душевне підґрунтя: хтось може бути «приємним у спілкуванні» через справжню (ширу) доброту і любов до людей, хтось інший може використовувати таку поведінку як техніку, розраховану на самоствердження, при тому будучи внутрішньо байдужим.

Інакше виглядає справа із такими поняттями, як «батьорий», «сумний» чи «пристрасний». Тут характер людини розглядається в його істотній своєрідності не лише в аспекті зовнішньої поведінки, а й з точки зору інтимності душевних процесів і станів, які ми знаємо із власного досвіду і розуміємо. У цьому випадку Лерш говорить про *суттєві поняття*. Звичайно, суттєві поняття можуть вказувати і на специфічну характерну *поведінку*. Тоді вони виражають не лише внутрішні душевні феномени, а й водночас розглядаються з точки зору поведінки. Прикладами є такі феномени, як «серйозність», «гордість», «легковажність».

Лерш дає визначення *результативних понять*. Цими поняттями ми характеризуємо окрему людину виключно з огляду на спосіб, у який її індивідуальна своєрідність проектується на сферу об'єктивних досягнень, наприклад, у її професії. Сюди належать такі поняття, як «інтелегентний», «діловий», «самостійний», «надійний». Усі вони описують властивості результативних досягнень, які, в окремому випадку, хоча і мають певні психічні підстави, проте ці підстави не є вже визначені у понятті даної властивості характеру.

Кінцевою метою психології характеру (особистості) є феноменологічне роз'яснення суттєвих властивостей характеру. Проте, крім цього вона також має завдання виявляти можливі співвідношення між поведінковими властивос-

тями характеру і властивостями результативних досягнень.

Інтеграція схильностей

Як було сказано раніше, характер людини є сукупністю її схильностей, природжених чи набутих. Щоб їх ідентифікувати, ми вживаємо слова-терміни, які нам дає щоденна мова, а також терміни, розроблені психологічною наукою. Проте таке окреслення характеру не є достатнім. Окремі схильності пов'язані між собою способом, який Лерш називає *інтеграцією*. Цим він підкреслює те, що окремі схильності не є звичайною сумою властивостей характеру, а творять живу цілість, в якій кожна властивість має вплив на всі інші і, у свою чергу, підлягає їх впливу.

Таким чином, певні властивості характеру є спорідненими і зустрічаються одночасно, а інші є взаємно виключними. Так, наприклад, людина флегматичного темпераменту априорі не є схильною до пристрасного гніву, а егоїстові важко бути щиросердечним. З іншого боку, честолюбні пориви і безцеремонність, з огляду на їх вияви в певному характері, є по суті спорідненими.

Існують також і властивості (риси характеру), які поведуться нейтрально, тобто ні споріднено, ні відокремлено одна щодо іншої. Наприклад, той самий рівень інтелекту може бути опорою як для злочинця-шахрая, так і для геніального винахідника чи лікаря – рятівника людства.

Структура характеру

Важливим для розуміння характеру є поняття структури. Окремі риси (властивості) характеру мають різну цінність, вони не рівноправні, між ними існує певна ієрархія – одні риси характеру підпорядковуються іншим. Характер є структурною цілісністю, в якій кожна окрема риса має своє місце і в якій усі вони залежні від цілісності. Як уже раніше зазначалося, ця цілісність не є простою сумою властивостей. Її можна порівняти з музичною мелодією. Мелодія не є звичайною сумою окремих звуків, а цілісною структурою, де кожний звук має своє місце і підпорядковується цілості даної мелодії.

Із факту структурного взаємозв'язку рис характеру виникає завдання для практичного емпіричного визначення характеру, яке Філіп Лерш називає *структурним з'ясуванням* (Aufhellung) [9, 66–67].

Аспекти характеру психології Лерша, основні поняття яких коротко описані вище, були домінуючими у перших виданнях його книги. В останніх виданнях, починаючи від 4-го видання

з 1951 р., вони доповнюються *загальнопсихологічними і антропологічними аспектами*.

Загальна психологія. Модель функціонального кола переживань

Душевне життя людини не є замкнуте в собі ціле, воно перебуває водночас і в цілісному зв'язку зі світом. Переживання та поведінка відбуваються завжди у процесі комунікації особи зі світом, вони становлять, власне кажучи, діалог між людиною і світом. У цьому діалозі Філіп Лерш виділяє чотири складові ланки: сприйняття світу й орієнтація в ньому, потяги і прагнення, емоції і поведінка. Всі вони являють собою чотири ланки циклічного процесу, що відбувається за принципом зворотного зв'язку. Дослідник використовує тут термін «*функціональне коло переживання*» [4, 96].

Варто зазначити, що мислення, за Лершем, має дві функції: **раціонально-технічну** та **ідейно-інтуїтивну**. Першу функцію найкраще описав французький філософ-позитивіст Огюст Конт (Comte, 1798–1857), згідно з яким завданням мислення і науки є «*savoir, pour prévoir, afin de pouvoir*» – знати для того, щоб могли передбачити і вжити відповідних заходів. Своєю раціонально-технічною функцією мислення аналітично розглядає інтелект, явища і події, і вбачає власне завдання людини і мету її існування у світі в тому, щоб зробити світ і життя в ньому зрозумілими та придатними до обрахунку. Втіненням цього мислення є різна технологія, що стає засобом контролю над природою і людьми.

Ідейно-інтуїтивне мислення має на меті зовсім інші цінності. На перший план висувається те, що визначає сенс людського життя і відповідає на питання: «Для чого я живу?» У цій функції мислення ми не прагнемо контролювати природу чи суспільство, радше ми сприймаємо навколишній світ і людей, що оточують нас, як суще, що має власну цінність і зі значущості якого наше буття отримує смисл і повноту.

Модель душевного розшарування

З феноменологічної точки зору людські душевні процеси можна поділити на дві групи: одна група включає ті процеси, що їх наше свідоме «Я» ініціює і ними керує – це процеси мислення і вольові процеси (наші рішення). Інша група включає ті психічні процеси, що не є ініційовані нашим свідомим «Я», але самі виринають із глибин душі на сцену нашої свідомості, і щодо яких наше «Я» почувається пасивним, хоч може до

певної міри їх контролювати, це наші настрої, емоції, почуття, потяги, прагнення. Вони мають схильність захоплювати, опановувати нас і впливати на нашу поведінку. Ця ситуація віддзеркалюється в нашій мові: ми говоримо, що нас «огортає радість», нас «опановує страх чи тривога», «вибухає гнів», «любов до когось зростає» тощо. Всі ті вислови вказують на те, що наше «Я» є тут пасивним, що в тих переживаннях щось відбувається, чому ми або радіємо, як у разі любові, або не радіємо, як у разі тривоги чи страху. У будь-якому випадку, ми не маємо безпосереднього контролю над ними: ми можемо старатися їх гальмувати і не показувати назовні. Ці переживання мають спільним той факт, що ми не можемо їх довільно викликати чи продукувати згідно з нашими бажаннями, планами чи вимогою якоїсь ситуації.

Вищеназвані факти психічного життя дають підставу говорити про два шари (верстви) людської особистості: нижній, чи глибинний, який Філіп Лерш називає *ендотимною основою*, і вищий шар мислення і вольових процесів, який він називає *особистою надбудовою* [9].

Серцевиною особи дослідник вважає потяги і прагнення, які він називає *рушійними силами душевного життя*, так само як почуття та емоції, в яких віддзеркалюється доля таких рушійів у нашому житті. Тут слід відзначити, що Лерш є одним із перших психологів, який уже у першому виданні своєї книжки в 1938 р. наголошує на автентичному існуванні *трансперсональних рушійів душевного життя*, таких як альтруїзм, любов, кохання, прагнення творчої діяльності, любов до чогось іншого, ніж до людини тощо. Пізніше про це заговорили австрієць В. Франкл (Frankl, 1946), американець А. Маслоу (1954/1987) та шотландський психіатр Лейнг Р. Д. (1959/1965). За останні роки в американській (природничо-науковій) психології з'явилася нова течія під назвою «позитивна психологія» («*positive psychology*»), завданням якої є вивчення явищ альтруїзму та інших трансперсональних прагнень людини [11].

Таким чином, книга «Формування особистості» Філіпа Лерша стала панорамою душевного життя людини. «В ній не йдеться про те, щоб тлумачити психологічне знання з точки зору якоїсь задалегідь уявленої ідеї людини, а йдеться про те, щоб через аналіз і ґрунтовне осмислення фактів душевного життя здобути образ сутності людини» [4].

1. Бичко І. В. Філософія: курс лекцій.— К.: Либідь, 1994.
2. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття.— К.: Український центр духовної культури, 2001.
3. Пелех П. М. Спроба побудувати систему психології особистості // Питання психології: Наукові записки.— № 10.— К.: Радянська школа, 1959.— С. 233–237.
4. Трач Р. Гуманістичний напрям у психології: історія і сучасність // Гуманістична психологія / За ред. Трача Р., Балла Г.— К.: Пульсари, 2001.— Т. 1.— С. 9–22.
5. Frankl V. E. Ein Psycholog erlebt das Konzentrationslager.— Wien: Verlag für Jugend und Volk.— 1946.
6. Koch S., Finkelman D., Kessel F. Psychology in human context: Essays in dissidence and reconstruction.— Chicago: University of Chicago Press, 1999.— P. 147–191.
7. Laing R. D. The Divided self.— Baltimore MA: Penguin Books.— 1965.
8. Lersch Ph. Der Aufbau des Charakters, 3 Aufl.— Leipzig.— 1948.
9. Lersch Ph. Aufbau der Person, 11 Aufl.— München: Johann Ambrosius Barth.— 1970.
10. Maslow A. H. Motivation and personality.— Boston MA: Addison-Wesley.— Ed. 3.— 1987.
11. Seligman M. E. P. , Csikszentmihalyi M. Positive psychology: An introduction. In American Psychologist.— Vol. 55.— 2000.— P. 5–14.

R. Tratch

THE IMPORTANCE OF PHILIP LERSCH PSYCHOLOGY

The short review of the book «Forming of Person» written by Philip Lersch is presented.